

TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL DEĞİŞİMİN EKSENİ OLARAK MODERN VE MUHAFAZAKÂR KADININ EVRİMİ

HASAN BOYNUKARA

1955 Adıyaman doğumlu. İlköğretim, ortaöğretim ve lise eğitimini Adıyaman'da tamamladı. 1980'Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatından mezun oldu. 1988'de doktor, 1989 yardımcı doçent, 2000 doçent ve 2007'de profesör oldu.

Atatürk, Yüzüncü Yıl. A.Ü. Dil ve Tarih.Coğrafya, İstanbul Medipol, İstanbul Aydın, Tekirdağ Namık Kemal, Uluslararası Balkan Üniversitelerinde çalıştı. İngiltere East Anglia Üniversitesinde ELT yaptı. Halen Haliç Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu Müdürlüğü yapmaktadır.

Eleştiri, Kimlik, Sömürgecilik ve Popüler kültür konularında kitap ve makaleler yayınladı. Çeşitli dergilere edebiyat ve kültür ağırlıklı yazılar yazdı. Akademik kitaplarının yanında Hibrit Hikayeler başlıklı bir öykü kitabı bulunmaktadır.

**TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL
DEĞİŞİMİN EKSENİ OLARAK
MODERN VE MUHAFAZAKÂR
KADININ EVRİMİ**

HASAN BOYNUKARA

HECE YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 7

GİRİŞ / 9

1. BÖLÜM

- 1.1. Osmanlı Modernleşmesinde Kadının Yeri / 13
- 1.2. Tanzimat Öncesi: Geleneksel Düzen,
Haremlik-Selamlık ve Aile Yapısı / 13
- 1.3. Tanzimat'la Birlikte Kadın Sorununun Keşfi / 14
- 1.4. Eğitimin Yaygınlaşması ve İlk Kadın Okulları / 14
- 1.5. Basının Yoluyla Kadın Konusunun Kamuya Açılması / 15
- 1.6. Aydınların Gözünde Ahlak ve Uygarlık Ölçüsü Olarak Kadın / 16
- 1.7. II. Abdülhamid Dönemi: Sessiz Modernleşme ve Kadın / 17
- 1.8. II. Meşrutiyet: Kadının Kamusal Sahneye Çıkışı / 17
- 1.9. Sonuç: Cumhuriyet'e Giden Yolda Kadın / 18

2. BÖLÜM

- Cumhuriyet Döneminde Modern Kadının İnşası:
Devlet Eliyle Toplumsal Bir Dönüşüm (1923-1950) / 19
- 2.1. Hukuk Devrimleri ve Kadının Yurttaşlık Statüsünün Dönüşümü / 20
- 2.2. Siyasal Haklar ve Cumhuriyet Kadınının Kamusal Yükselişi / 20
- 2.3. Eğitim Reformu ve Zihinsel Dönüşüm / 21

3. BÖLÜM

- Demokrat Parti Dönemi ve Kırdan Kente Göçün Başlangıcı / 23
- 3.1. Büyük Göç Dalgası: Anadolu'dan Şehre Akış / 23
- 3.2. 1950-80 Dönemi / 24
- 3.3. Kız Çocuklarının Eğitimi / 25
- 3.4. MSP'nin Kuruluşu / 26

4. BÖLÜM

- Başörtüsü ve Eğitim Meselesi:
Yeni Bir Toplumsal Baskı Grubunun Doğuşu / 29
- 4.1. 1980'e Gelinirken: Yeni Kuşak, Yeni Talepler / 30
- 4.2. Edebiyata Yansımalar / 30

5. BÖLÜM

- 1980-2000: Neoliberal Dönüşüm, Tüketim Kültürü,
28 Şubat'ın Etkileri ve Yeni Kimlikler / 35
- 5.1. Neoliberal Ekonomik Politikalar ve Aile Yapısının Değişimi / 35

5.2. Medya, Popüler Kültür ve Yeni Kadın İmgesi /	37
5.3. Edebiyatta Yeni Kadın Temsili: Travmadan Dönüşüme /	38
5.4. Sinemada Modern-Muhafazakâr Karşılaşması ve Muhafazakâr Kadının Dönüşümü /	39
5.5. Dijital Kültürün Yükselişi /	47
5.6. 28 Şubat Darbesi /	48
5.7. Toplumsal Bellekte Kadın Merkezli Bir Travma Anlatısı /	50
5.8. Başörtülü Kadının Politik Objeden Politik Özneliğe Geçışı /	52
5.9. Başörtülü Hâkim ve Savcı mı? /	54
5.10. İçerden Farklı Görüşler /	55

6. BÖLÜM

Dijitalleşmenin Yarattığı Yeni Toplumsal Zemin /	57
6.1. Politik-Ahlaki Özneliğin Dijitalleşmesi /	59
6.2. Dijital Aktivizm ve Kadın Hareketinin Yeni Dili /	61
6.3. Modern Kadının Dijitalde Yeni Krizi: Benzeşme ve Kimlik Yorgunluğu /	63

7. BÖLÜM

Kimlikler Elvan Elvan /	65
7.1. Kürt Kadını Kimliği /	65
7.2. Alevi Kadını: Sessiz Modernleşmenin Taşıyıcısı /	68
7.3. Arada Kalanlar: Melez Kimlikler /	70
7.4. Kiralık Kimlikler /	72
7.5. Üç Kadın Kimliğinin Kesiştiği Yer /	74
7.6. Ve Kimliksizler /	75

8. BÖLÜM

Nerde O Eski Osmanlı Erkeği? /	79
--------------------------------	----

9. BÖLÜM

Modern ve Muhafazakâr Kadınların Açmazları ve Çelişkileri /	87
9.1. Modern Kadının Çelişkileri: “Moderniz diye Mevrit Okutmayalım mı?” /	88
9.2. Muhafazakâr Kadının Çelişkileri: “Muhafazakârsız diye Şarkı Söyleyip Dans Etmeyelim mi?” /	91

10. BÖLÜM

Kadın-Erkek İlişkilerinde Değişim /	97
-------------------------------------	----

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın ortaya çıkışına, Mustafa Everdi ile gerçekleştirdiğimiz bir video programı vesile oldu. Programda, muhafazakâr kesimde kadın-erkek ilişkilerinin geçirdiği dönüşümü ele almıştık. Programı yeniden izlediğimde, tartışmanın yalnızca muhafazakâr kesimle sınırlı olmadığı; modern kesimin de aynı ölçüde ancak çoğu zaman daha sessiz ve katmanlı bir biçimde dönüşmekte olduğu açıkça görülüyordu. Bu tespit, beni kitabın kapsamını her iki kültürel alanı da tarihsel ve sosyolojik bağlamda birlikte değerlendirecek şekilde belirlemeye yöneltti.

Türkiye’de “modern” ve “muhafazakâr” kavramları, günlük dilde ve medya söyleminde sıkça başvurulan fakat çoğu zaman indirgemeci biçimde kullanılan kategorilerdir. Bu kavramların sosyolojik gerçeklik karşısında yetersiz kaldığı; sınıf, eğitim, inanç, kültürel sermaye, politik eğilim, yaşam tarzı ve mekânsal konum gibi çok boyutlu değişkenleri ancak kısmen açıklayabildiği bilinmektedir. Dolayısıyla bu iki kavramın toplumdaki karşılıklarını anlamak, onları tekil ve homojen kimlikler olarak değil; kendi içlerinde çoğul, katmanlı ve zamanla melezleşen yapılarla sahip sosyal kümeler olarak ele almayı gerektirir.

Bu kitabın amacı, modern ve muhafazakâr kesimler arasında keskin sınırlar çizmek değildir. Aksine bu iki dünyanın tarihsel süreç içinde birbirlerini nasıl dönüştürdüklerini, hangi alanlarda ayrıştıklarını, hangi noktalarda yakınlaştıklarını ve özellikle modern-muhafazakâr kesim ilişkileri bağlamında nasıl yeni kimlikler ürettiklerini ortaya koymaktır. Burada sunulan analizler, kapsamlı bir akademik monografi iddiası taşımamakla birlikte, toplumsal dönüşümü makro eğilimler, kültürel kodlar ve gözlemlenebilir pratikler üzerinden değerlendiren bir çer-

çeve sunar. Ele alınan her bir başlık kuşkusuz çok daha geniş literatür ve saha araştırmalarıyla derinleştirilebilir; ancak amaç, okuyucuya geniş bir teori panoraması sunmaktan ziyade, değişimin genel doğrultusunu görünür kılacak bir “analitik ayna” tutmaktır.

Bu çalışma herhangi bir ideolojik pozisyonu savunmayı hedeflemez. Türkiye’de toplumsal kutuplaşmanın en yaygın biçimlerinden biri, her kesimin kendisini haklı, karşı tarafı ise eksik veya problemlı görme eğilimidir. Bu kitap, tam da bu ilişki biçiminin ötesinde durmaya; modern ve muhafazakâr çevrelerdeki dönüşümleri karşılaştırmalı fakat tarafsız bir yaklaşımla değerlendirmeye özen göstermektedir. Metnin herhangi bir bölümünde tarafgir bir vurgu veya ima sezilirse nedeni yazarın ön yargısı olabilir.

Türkiye’de modern-muhafazakâr ilişkilerinin nereden nereye evrildiğini göstermek, çalışmanın temel amacıdır. Okuyucunun bu analizlerden kendine, yaşadığı topluma veya mensubu olduğu kültürel çevreye ilişkin yeni sorular çıkaracağını; hatta kimi noktalarda kendi kimliğini yeniden konumlandırma ihtiyacı duyabileceğini varsayıyoruz. Dileriz ki bu metin, modern ve muhafazakâr kesimler arasında yalnızca bir karşılaştırma değil, aynı zamanda daha iyi bir diyalog zemini oluşturur.

Günümüz toplumunun hızla değişen yapısı, kısa sürelerde yeni normların, yeni kimliklerin ve yeni sosyal beklentilerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu nedenle kitabın anlatımı, akademik derinlikle okur dostu sadelik arasında bir denge gözetmektedir. Nihai değerlendirme ise her zaman olduğu gibi okuyucuya bırakılmaktadır; hem eleştiriler hem de katkılar bizim için değerli olacaktır.

Sosyolog değilim ancak kırk beş yıldır uğraştığım, eğitimini verdiğim, yazıp çizdiğim edebiyat ve kültür konularının sosyoloji ile çok yakından ilgili olduğu, hatta iç içe olduğu malumdur. Zaten bu kitap okuyucunun “bunları ben de biliyorum” diyebileceği bir niteliktedir. Çeşitli kaynaklardan yararlandık ancak kitabı akademik bir havaya sokmamak için bir referans bölümü eklemedik. Bu nedenle kitabın anlatımı, akademik derinlikten çok okur dostu sadeliği ön planda tutmaktadır. Nihai değerlendirmeyi ise her zaman olduğu gibi okuyucu yapacaktır.

TEŐEKKÜR

Kitabın yazılması konusundaki teŐvikleri için Mustafa Everdi'ye, Hece Dergisinin Őövalyesi ve sahibi Ömer Faruk Ergezen'e, sosyoloji konusunda kendisinden çok Şey öğrendiğim rahmetli Vehbi BaŐer'e, okuma, eleştiri ve önerilerinden dolayı Mustafa Kemal Güven'e, her sorumuza cevap veren sosyolog arkadaşlara, düzeltmeler ve yönlendirmeleri için Cemile Gül'e teŐekkürler.

GİRİŞ

Başlıktaki evrim kelimesini, değişim ve dönüşüm kelimelerinden daha nötr olduğu için tercih ettik. Buradaki tercih, tamamen nesnel kalma kaygısından kaynaklanmaktadır. Sadece Türkiye’yi değil birçok toplumu veya ülkeyi anlamanın en doğru yollarından biri, kadınların geçirdiği evrimi izlemektir. Çünkü hangi ülke olursa olsun, kadın hiçbir zaman sadece “kadın” olmamıştır; modernliğin, muhafazakârlığın, devlet ideolojisinin, aile yapısının, ekonomik sınıfın ve kültürel aidiyetlerin üzerinde kurulduğu merkezi bir eksen teşkil etmiştir. Kadının değiştii her yerde toplum da değişmiş, erkeklik yeniden tanımlanmış, aile yapıları dönüşmüş, ilişkiler yeni biçimler almıştır.

Bu kitap, Türkiye’de modern ve muhafazakâr kadınların yaklaşık yüz elli yıllık serüvenini izleyerek, kadın-erkek ilişkilerinin evrimini anlatmayı amaçlıyor. Çünkü kadının hikayesi, erkeğin hikayesini de beraberinde sürükler. Bilindiği üzere, en azından Türkiye’de modernleşme, önce kadın üzerinden başlatıldı. Tanzimat’tan itibaren eğitim politikaları, aile hukuku, kamusal görünürlük, kıyafet ve beden siyaseti gibi birçok reform, kadın üzerinden yürüdü. Kadın, devletin modernleşme projesinin sembolü, makbul kadını oldu; bu sembol modern kesimde bir özgürlük alanı yaratırken, muhafazakâr kesimde sessizliğe ve gerilime neden oldu. Kadın değişince peşinden erkeği de sürükledi. O da değiştii. Kadının kamusal alana çıkışı, çalışma hayatına katılması, ideolojik ve ekonomik varlık göstermesi erkeklik algısını yeniden şekillendirdi. Geleneksel erkeklik modelinin çözüldüğü her dönemde, ilişkilerin formu da değiştii: Roller değiştii ya da dönüştü, evlilik süresi kısaldı, beklentiler farklılaştii. Neden

modern ve muhafazakâr eksen? Çünkü Türkiye, bu iki hattın karşılıklı etkileşimiyle şekillendi.

Kadın ve erkek sadece sınıfsal, etnik veya bölgesel farklılıklarla ayrılmadı; aynı zamanda farklı yaşam tarzları, farklı değer sistemleri de ayrıştı. Modern kadının kamusal alana daha erken çıkması normaldi çünkü arkasında devlet vardı. Muhafazakâr kadına göre daha çabuk bireyselleşti ve kariyer merkezli bir yaşam kurdu. Muhafazakâr kadın daha geç kamusallaştı ama 1980 sonrasındaki sıçraması öyle güçlü oldu ki bugün pek çok alanda modern kadınla aynı pratiklere sahip, hatta bazı açılardan daha görünür olmaya başladı.

Günümüz Türkiye’sinde akla gelen ilginç soru şudur: Bugünün muhafazakâr kadını, dünkü modern kadından daha mı modern? Buna hem evet hem hayır diyebiliriz. Çünkü modernliğin içeriği, beden politikaları, ekonomik özgürlük, dijital kültür, tüketim alışkanlıkları ve siyasal bilinç birbirine karışmış durumdadır. Bu kitabın amacı, bu karmaşayı kökünden çözmek değil, mütevazı şekilde bir mum yakmaktır.

Osmanlı’nın son döneminden günümüze uzanan çizgide, her dönemde şu sorular sorulagelmiştir: O dönemde modern kadın ne yaşadı? Muhafazakâr kadın ne yaşadı? Erkek hangi sınavdan geçti? Aile nasıl dönüştü? Ekonomi, kimlikleri nasıl biçimlendirdi? Beden, mahremiyet ve özgürlük nasıl yeniden tanımlandı? Dijital çağ, ilişkilerin doğasını nasıl değiştirdi? Bu sorular, Türkiye’de modern-muhafazakâr ilişkisinin neden sürekli bir aradalık hali yaşadığına da bir açıklama getirebilir. Bu, ne işe yarar? En azından bir durumu tespiti ve buna göre refleks geliştirmeye yarayabilir.

Başka ülkelerde, bizdeki kadar birbirinden farklı “kadın” kimlikleri var mıdır, bilmiyorum. Ödünç alınmış bir soruyla sorarsak, önce “hangi kadın?” sorusunu sormamız gerekir. Bütün muhafazakâr veya modern kadınları bir tek kategoride düşünmek mümkün değildir. Son derece karmaşık, iç içe geçen, birbirine hiç benzemeyen bir kimlikten bahsediyoruz. “Makbul kadın kimdir?” sorusuna onlarca cevap verilebilir ama herkesin üzerinde anlaştığı bir tanıma ulaşmak neredeyse imkânsızdır. Kitapta kısa kısa değindiğimiz konular, bu durumu biraz da olsa aydınlatma eğilimi taşımaktadır.

Türkiye’de kimliklerin nasıl oluştuğu konusu son derece karmaşıktır. Empoze kimliklerin çoğunlukta olduğu, herhangi bir istatistiğe ihtiyaç duyulmadan görülecek kadar açıktır. Dolayısıyla taşınan kimliklerin bilincinde olma ihtimali de son derece zayıftır. Çünkü biliyoruz ki; Türkiye’de kimlikler hâlâ aile, mahalle, eğitim sistemi, medya ve siyaset tarafından şekillendirilmektedir. Özellikle de mezhepler (Sünni, Alevi...), etnik kimlik (Türk, Kürt, Arap...), sınıfsal konum, mahalle kültürü, siyasi kutuplaşma, cemaatler, yaşam tarzı baskısı (modern/muhafazakâr) üzerinden tanımlanmaktadır. Kimse doğduğu kimliği “seçmiyor”, ona doğuyor. Hatta çoğu, o kimliği seçmediğinin farkında bile değil. Bilinçli kimlik seçimi okuyan, sorgulayan, araştıran, kendini kategorilerin dışına çıkarana arasında görülebiliyor.

Dijitalleşme, üniversiteleşme, mobilizasyon, yeni orta sınıfın yükselmesi, küresel kültüre erişim, geleneksel otoritelerin zayıflaması gibi konular bu kimliği besleyen unsurlardır. Bir hususa daha dikkat çekerek bitirelim. Türkiye’de kimlikler solid/statik değil, akışkan/değişikliğe açıktır. Eskiden kimlik kaderdi; bugün kimlik bir proje haline geldi. Örneğin bir birey üniversitede seküler, iş hayatında liberal, evlenince muhafazakâr, 30’larında dindar, 40’larında agnostik vs. olabiliyor. Yani kimlik artık özü olan bir şey değil, bir süreçtir.

Yine Türkiye’de kimliklerin daha çok tepki üzerinden şekillendiğini biliyoruz. Sıkça tekrarlanan bazı cümleleri hatırlayalım: Biz değiliz onlar, ben böyleyim çünkü onlar öyle, biz mağduruz, onlar baskıcı, onlar gerici, biz moderniz, onlar batıcı, biz milliyiz. Bu karşıtlıklar kimliği kolaylaştırıyor çünkü tanımlamak için çaba gerektirmiyor.

Sonuç olarak, “Türkiye’de kimlik bilinci miras mı, seçim mi?” sorusuna, bunun bir seçimden çok bir miras olduğu yanıtı rahatlıkla verilebilir. Çoğu kişi kimliğini seçmez, kimliğinde uyanır. Fakat dijital çağın, kimlikleri sabit kategoriler olmaktan çıkarıp bireyin yenisinden tasarladığı akışkan yapılara dönüştürdüğü gerçeği de ortadır.

1. BÖLÜM

1.1. Osmanlı Modernleşmesinde Kadının Yeri

Bu bölümde, ayrıntılı tarihsel bilgiler yerine hatırlatma babında kısa değiniler yer alacaktır. Osmanlı modernleşme tarihinin en çarpıcı ve en çok tartışılan yönlerinden biri, hiç kuşkusuz kadın meselesidir. Çünkü modernleşme yalnızca idari reformlar, hukuki düzenlemeler ya da askeri yenilenme değildi; toplumsal dokunun yeniden şekillendiği, aile yapısının ve cinsiyet rollerinin dönüştüğü bir zihniyet devrimiydi. Bu dönüşümün en görünür hedefi ve aynı zamanda simgesi ise kadın oldu. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı aydınlarının zihin dünyasında güçlü bir inanç vardı: Bir toplumun ilerlemesi, kadınların eğitimi ve sosyal statüsüyle doğrudan bağlantılıydı. Bu nedenle kadın, modernleşmenin hem aracı hem de göstergesi haline geldi. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri, kadının sosyal, kültürel ve hukuki konumunun ilk kez sistematik bir biçimde tartışıldığı, kamusal alanda görünürlüğün arttığı ve modernliğin kadın üzerinden tanımlandığı bir tarihsel kırılmayı ifade eder.

1.2. Tanzimat Öncesi: Geleneksel Düzen, Haremlik-Selamlık ve Aile Yapısı

Bilindiği üzere Tanzimat öncesi Osmanlı toplumunda kadın, ağırlıklı olarak özel alan ile sınırlandırılmış bir konumdaydı. Ev, kadının temel yaşam alanıydı. Haremlik-selamlık ayrı

mı, yalnız aile içi ilişkileri değil, cinsiyetler arası sosyal mesafeyi de belirliyordu. Eğitim fırsatları sınırlıydı; okuryazarlık oranı düşük ve eğitim daha çok temel dini bilgilerle sınırlıydı. Ekonomik faaliyetlerde görünürlük çok sınırlıydı; kadın emeği ev içi üretimle özdeşleştirilmişti. Bu düzen, kadınların kamusal yaşamdan dışlanmasına yol açıyor fakat aynı zamanda modernleşme dönemindeki tartışmaların temel zeminini oluşturuyordu. Soru şuydu: Kadın, modernleşmenin neresinde yer alacak ve ne şekilde pay alacak?

1.3. Tanzimat'la Birlikte Kadın Sorununun Keşfi

Tanzimat dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabalarının bir parçası olarak toplumsal yapıyı yeniden şekillendiren bir dönüm noktasıydı. Bu süreçte, özellikle kadınların toplumsal ve ailevi rollerine yönelik bakış açısı değişmeye başladı. Kadınların eğitimi, kamusal alanda daha fazla yer alabilmesi ve hukuki haklarının geliştirilmesi gibi konular, Tanzimat reformlarının gündemine girdi. Ancak "kadın sorunu", toplumsal bir meselenin ötesinde, aynı zamanda Osmanlı'daki geleneksel düzenle modernleşme arasındaki gerilimlerin bir yansımasıydı. Batılılaşma süreciyle birlikte kadınların statüsüne dair yeni tartışmalar ve bu tartışmaların toplumsal yapıyı dönüştürme potansiyeli, Tanzimat'ın en dikkat çekici özelliklerinden biriydi.

1.4. Eğitimin Yaygınlaşması ve İlk Kadın Okulları

Tanzimat reformlarının en önemli ayaklarından biri, eğitim alanında gerçekleştirilen yeniliklerdi. Bu dönemde, erkeklerin eğitimi kadar kadınların eğitimi de gündeme gelmeye başladı. Kadınların toplumsal hayata katılımını artırmak amacıyla, ilk kadın okulları açılmaya başladı. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında, İstanbul'da ilk özel kız okulları açıldı. Bu okulların açılması, Osmanlı'da eğitimde eşitlik fikrinin

tohumlarını atarken, aynı zamanda geleneksel aile yapısına ve kadınların toplumdaki rolüne dair mevcut anlayışları da sorgulamaya başladı. Kadın eğitiminin yaygınlaşması, özellikle dönemin ileri görüşlü eğitimcileri ve kadın hakları savunucuları tarafından savunulan bir fikir olarak, kadınların bireysel haklarını geliştirme yolunda önemli bir adım oldu. Ancak kadınların eğitim hakkına ilişkin bu gelişmeler, her kesim tarafından aynı şekilde kabul görmemiş; toplumun muhafazakâr kesimlerinde yoğun bir eleştiriyile karşılanmıştır. Yine de ilk kadın okullarının açılması, kadınların kamusal alanda daha fazla yer almasının ve sosyal hayatta daha görünür olmalarının önünü açan bir başlangıç olmuştur.

1.5. Basının Yoluyla Kadın Konusunun Kamuya Açılması

Osmanlı’nın son döneminde basının hızla yaygınlaşması, kadın meselesini ilk kez özel alandan kamusal alana taşıdı. Gazete ve dergiler, kadınların eğitimi, aile içindeki konumu, evlilik, çok eşlilik ve ahlak gibi konuları gündeme çekerek kadın sorununu modernleşmenin merkezine yerleştirdi. Tanzimat basını, kadınları “toplumsal ıslahın temel unsuru” olarak çerçeveledi. Kadınların eğitimi ve toplumsal konumunun yükseltilmesi, modernleşmenin zorunlu bir şartı olarak sunuldu. Böylece kadın, devlet projesinin bir vitrin figürü değil, kamuoyunun gözünün önündeki bir aktör haline geldi. On dokuzuncu yüzyıl sonundan itibaren kadın yazarların ve kadın dergilerinin ortaya çıkışı tartışmayı derinleştirdi. Terakki-i Muhadderat, Hanımlara Mahsus Gazete, Kadınlar Dünyası gibi yayınlarla kadınlar kendi adlarına konuşmaya başladı. Bu, Osmanlı’da ilk örgütlü kadın hareketlerinin zeminini oluşturdu. Basın, hem “ideal Osmanlı kadını” imajını (eğitilmiş, ahlaklı, modern ama ölçülü) hem de “tehdit olarak modern kadın” imajını aynı anda inşa etti ve bu karşıtlık, modern-muhafazakâr kadın tipolojilerinin tarihsel kökenlerini oluşturdu. Basının etkisiyle kadın meselesi, aile

hukukundan eğitim reformlarına kadar pek çok alanda siyasal bir konuya dönüştü. Kadın artık ulusun geleceği, toplumsal ilerlemenin göstergesi ve modernleşme söyleminin ana figürüydü. Kısaca basının yükselişi, kadın meselesinin görünür hale gelmesini, tartışılabilir olmasını ve siyasal bir meseleye dönüşmesini sağlayan ilk büyük kırılma oldu.

1.6. Aydınların Gözünde Ahlak ve Uygarlık Ölçüsü Olarak Kadın

Tanzimat düşünürlerinin kadın tasavvuru, modern kadından ziyade “terbiyeli, ahlaklı, okumuş anne” figürü etrafında şekilleniyordu. Kadının kamusal alana çıkması henüz kesin bir talep değildi; hedef modern annelikti. Bu anlayış üç temel düşünceye dayanıyordu: 1. Kadın eğitilmiş olursa çocukları da iyi yetiştirir. 2. Aile, toplumun temelidir; aileyi güçlendirmek kadını güçlendirmekten geçer. 3. Kadınların eğitimsizliği toplumun geri kalmasının nedenidir. Bu çerçevede kadın, modernleşmenin ahlaki-kültürel taşıyıcısı olarak görülmüş fakat aynı zamanda sınırları devlet ve erkek aydınlar tarafından çizilen bir “meşru modernlik” alanına hapsedilmiştir.

Edebiyat, Osmanlı modernleşmesinin laboratuvarı gibiydi. Tanzimat romanı, kadın üzerinden hem toplumsal yaraları teşhis etti hem de modern model önerileri sundu. Namık Kemal, *İntibah ve Cezmi*'de, aklı ve ahlakı temsil eden kadın tipi ile yozlaşmış kadın tipini karşılaştırır. Erkeklerin zaafı üzerinden toplumun çöküşünü anlatır. Ahmet Mithat Efendi'nin kaleme aldığı, *Felâhî Bey ve Rakım Efendi*'de kadınların eğitimi, çalışma hayatı ve ahlaki karakteri batılılaşma tartışmasının merkezinde yer alır. Ahmet Mithat, kadınları yazın dünyasına davet eden ilk yazarlardan biridir. Fatma Aliye, kadın hareketi öncülerinden Emine Semiye gibi kadın yazarlar, ilk kez kendi adlarıyla yazmaya başladılar. Fatma Aliye'nin *Muhadaratı*, kadın iç dünyasını modern bir bilinçle sunan öncü bir romandır.

1.7. II. Abdülhamid Dönemi: Sessiz Modernleşme ve Kadın

II. Abdülhamid devri, görünürde muhafazakâr olmakla birlikte kadınların eğitimde ve kamusal yaşamda sessiz ama güçlü bir ilerleme kaydettiği bir dönemdir. Anaokulları, Darülmualimat (Kadın Öğretmen Okulu) ve ortaöğretimin genişlemesi bu dönemde oldu. 1870 yılında ilk Darülmualimat açıldı. 1895 sonrası Darülmualimat’ın programı genişledi, lise düzeyine yaklaştı. Kız Sanayi Mektepleri açıldı; kadınlar üretime katılmaya teşvik edildi. Hemşirelik, öğretmenlik ve terzi gibi alanlarda profesyonelleşmenin yolu açıldı. Kadın artık yalnızca eğitim alan değil, üreten, çalışan, gelir sağlayan bir aktöre dönüşmeye başladı. Bu, aile içi güç dengelerini ve kadın-erkek ilişkilerini sessizce dönüştüren bir gelişmeydi.

1.8. II. Meşrutiyet: Kadının Kamusal Sahneye Çıkışı

1908 Meşrutiyeti ile birlikte kadın hareketinde bir sıçrama yaşandı. Bu dönem, kadınların ilk kez kendi sesleriyle tarih sahnesine çıktıkları dönemdir. Kadın dergiciliği başladı; *Demet*, *Kadın*, *Kadınlar Dünyası*, *Mehasin*, *Kadınlık*, *Türk Kadını* gibi. II. Meşrutiyet sonrası yayımlanan kadın dergileri, modern Türkiye’nin kimlik haritasını çizen en önemli kaynaklardır. Bu dergilerde eğitim, çalışma, aile hukuku, çok eşlilik eleştirisi, kıyafet tartışmaları, kadın-erkek eşitliği talepleri, siyasi haklar, kamusal görünürlük, ulaşım, spor ve sanat çok boyutlu olarak tartışılmaya başlandı. Kadınlar artık sadece modernleşmenin nesnesi değil, öznesi haline geliyordu. Kadınlar Dünyası dergisinde “Bizim için kavga başlamıştır” cümlesi bu dönüştürmenin sembolüdür.

1913’te kurulan Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, Osmanlı’nın ilk örgütlü kadın hareketi olarak kız çocuklarının eğitimi, çalışma hakkı, hukuki statü, evlenme-boşanma düzenlemeleri, çok eşlilik eleştirisi gibi